

ZANIMANJE ZA HRVATSKO SREDNJOVJEKOVLJE U DALMACIJI 19. STOLJEĆA

Nevenka Bezić-Božanić

Dioklecijanova palača, Salona, Naron, Jadera, grčka Issa zanimala su u 18. i 19. stoljeću mnoge putopisce, arheologe i arhitekta u Europi ali i neke domaće ljude. Europljani su zapravo imali više mogućnosti za istraživanja i boravak u Dalmaciji, a naši su mogli tek kao ljubitelji starina spasiti poneki ulomak još od Marulićevih vremena, kao što je bio njegov prijatelj splitski plemić Dmine Papalić. Kako je vrijeme protjecalo tako je rasla i svijest o čuvanju baštine, prikupljali su se arheološki ulomci, natpisi, novac i sitni grobni prilozi, te stvarale male osobne zbirke. Najčešće se to kretalo u okviru rimskih nalaza koji su u Dalmaciji snažno utjecali na intelektualce, jer je takva bila i klasična naobrazba, posebice cijenjena na ovim prostorima. Unatoč tome, ljubitelji povijesti i starina bili su nemoćni. Bez potpore jednostavno se nije moglo ništa učiniti, pa su solinske ruševine služile kao kamenolom za novogradnje, a slično se događalo i s Dioklecijanovom palačom u čije su se prostore ugnijezdile nove i nespretne građevine u slogu historicizma 19. stoljeća.

Nemoćan da nešto učini pojavio se krajem 18. stoljeća nepoznati pjesnik, potpisan kao starac Milovan, koji je napadao mletačke vlasti zbog Salone, jer su se mramorni stupovi i razni drugi kameni ukrasi odvozili brodovima u Veneciju. Neki povjesnici književnosti pretpostavljaju da je to bio fra Andrija Dorotić koji je zbog

svojih političkih spisa bio stalno na meti Serenissime, pa je čak upoznao i teške mletačke zatvore. Evo nekoliko njegovih stihova:

Zli vladavzi Turne razorise
A kamegne uz more odnise
Za graditi visoke Polače
Negledajuch ko za gnima plače.
.....
Stupe vuku, i drughim pridaju
Marmor krađu srama neimaju
Na tà naćin starinu skoćaju
I svu slavu svoju pomarćaju.

Skromni, za našu baštinu nadasve znaćajni srednjovjekovni spomenici još su gore prošli. Na njih je u 18. stoljeću upozoravao fra Gašpar Vinjalić u svom djelu na talijanskom jeziku pod naslovom *Campendio storico sulla Dalmazia*, tiskanom u Mlecima godine 1746. To su bile ruševine spomenika u Biskupiji, Kapitolu i Kninu, koje će tek potkraj 19. stoljeća biti prvi put vrednovane. Vinjalićevo upozorenje nije odjeknulo ni u javnosti niti kod pojedinaca.

Tek više od stotinu godina nakon toga javlja se Ivan Kukuljević Sakcinski koji u *Putopisnim uspomenama* između 1854. i 1873. godine prvi upozorava na važnost srednjovjekovnih spomenika u Dalmaciji. Opisuje ninske spomenike, upozorava na splitske srednjovjekovne crkve, divi se trogirskoj romanićko-gotićkoj katedrali i Radovanovom portalu, obilazi Poljićku republiku i sve njene stare crkvice na mosorskim proplancima što je u to doba bez putova (putovalo se samo jašeći na konju) bio težak pothvat. Prilikom svojih putovanja po Dalmaciji Kukuljević Sakcinski prikupio je mnoštvo arhivske građe, posebno one pisane glagoljicom, pa su ga mnogi zbog toga poslije osuđivali. Zacijelo je on te spise spasio i zaštitio od propadanja ili prekupaca, koji su krajem 19. stoljeća često prisutni na ovim našim prostorima. Tako se u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti našao poznati književni rukopisni zbornik *Vartal* iz trogirskog samostana benediktinki, što ga je sastavio Petar Lucić koncem 16. stoljeća, a sastoji od niza nabožnih pjesama i proze pisaca onog vremena i neizbježan je izvor za poznavanje hrvatske renesansne književnosti.

Od osamdesetih godina 19. stoljeća počeli su Dalmaciju obilaziti lovci na starinu, od knjiške i arhivske građe do pokretnih spomenika, pa su do kraja toga stoljeća nestali razni povijesno-umjetnički predmeti, knjižnice i spisi pojedinih obitelji, samostana i crkava. Kukuljević je sakupljajući razne isprave i stare knjige u starim obiteljima, u zapuštenim župama i samostanima spasio mnogo građe.

Godine 1850. on objavljuje *Pitanja za sve prijatelje domaćih starina* i upućuje poziv za upis u Društvo za povjestnicu jugoslavensku. Pitanja upućena najčešće crkvenim župama, samostanima i učiteljima značajna su manje za poznata područja u Dalmaciji. Izvještaji su stizali s raznih strana, a Kukuljević kao urednik »Arhiva za povjestnicu jugoslavensku« objavljuje prvi put *Poljički statut*, mnoge lokalitete sa srednjovjekovnim spomenicima, posebno groblja stećaka koja su gotovo nestala koncem 19. stoljeća, kao građevinski materijal, te ruševine starih crkava, i utvrde. Da nije bilo tih izvještaja, više srednjovjekovnih lokaliteta bilo bi zauvijek izgubljeno, a ostalo nezabilježeno.

Kukuljevićevu pozivu odazvao se franjevac Petar Kačić Peko koji u tom časopisu objavljuje godine 1859. i 1863. dva priloga o spomenicima Makarskog primorja, od kojih je posebno značajan onaj o starokršćanskoj crkvi na Sladincu kod Ploča, danas zapuštenoj i gotovo porušenoj, u njegovo vrijeme sa zidovima do krova. Oko crkve nalazila se velika nekropola srednjovjekovnih nadgrobni ploča i stećaka, poslije uzidanih u podzid ceste što se gradila pred Drugi svjetski rat. Kačić je zabilježio i više natpisa. Taj izvještaj prvi put nudi tek sredinom 19. stoljeća zapise o srednjovjekovnim spomenicima na Makarskom primorju. U Makarskoj se posebno njegovao hrvatski i svi su književnici na tom tlu pisali našim jezikom. Osim izvještaja o spomenicima u većim gradovima, gdje je sudjelovao i sam Kukuljević, zanimljiv je izvještaj Mije Pivčevića iz poljičkih Gata, koji spominje nekoliko lokaliteta i uglavnom se oslanja na narodnu predaju. Predio Napoljanice s nekropolom, očito srednjovjekovnih nadgrobni ploča, on ovako opisuje: »Napoljanica, grobi starinskih strahoviti, pokriveni pločam debelih pedalj, a svrhu ploče kamen lipo ugladen nebi ga privalilo 100 ljudi, i suviše grebinah starinskih na mnogo mista.« Danas više nema traga tom vjerojatno velikom groblju.

Nakon Kukuljevića, osamdesetih godina prošlog stoljeća, više domaćih povjesnika, kao što su Šime Ljubić, Šimun Milinković i Vicko Milić, uglavnom nastoje ubicirati mjesta na kojima obitavahu hrvatski narodni vladari, a kninski župnik fra Stjepan Zlatović opisuje ruševine na Kapitolu i u Biskupiji kod Knina,

toj zadužbini hrvatskih kraljeva. Međutim, sve su to bili tek ostaci ruševina iznad zemlje, samo s raznim tumačenjima i pretpostavkama, jer još nije sazrela ideja da bi se mnogo toga moglo naći i pod zemljom.

Sve snažniji narodni pokret u Dalmaciji pokrenuo je veće zanimanje za hrvatsku povijesnu baštinu, pa se počelo paziti naročito kod pregradnji starijih crkava, koje su u 19. stoljeću postale tijesne osobito u selima, a obraćala se pozornost i crkvenim grobljima. Na to su posebno upozoravali don Šime Ljubić i don Frane Bulić. Nakon što je završio studije u Beču, gdje je kao zaređeni svećenik, studirao klasičnu filologiju, slavistiku i arheologiju, Bulić službuje u Zadru kao školski nadzornik, a godine 1880. imenovan je i konzervatorom zadarskog područja. Iako po opredjeljenju klasičar, taj čovjek velike naobrazbe obilazi kao nadzornik šire zadarsko područje i obraća posebnu pozornost srednjovjekovnim spomenicima, predmetima umjetničkog obrta, starim spisima i knjigama. U Zadru se zauzima za popravak crkve sv. Donata, što i ostvaruje zajedno s arhitektom i konzervatorom iz Beča Alojzom Hauserom. No njegova prava djelatnost počinje godine 1883. u Splitu nakon što je imenovan ravnateljem Arheološkog muzeja i Klasične gimnazije. Od te se godine on počinje boriti za svaki kamen ne samo u Splitu i Solinu, već i u čitavoj Dalmaciji. Posebno se zauzima za hrvatske srednjovjekovne spomenike, pa tako obnavlja u Splitu crkvicu sv. Martina, crkvu sv. Petra na Priku kod Omiša, spašava srednjovjekovne natpise i kamene ukrasne dijelove, te arhivsku građu i stare knjige.

Kad je godine 1871. u Muću Gornjem pri proširenju sakristije župne crkve pronađen natpis kneza Branimira iz godine 888. to je izazvalo opće oduševljenje u čitavoj Hrvatskoj. Tim je nalazom u pravom smislu riječi zabilježen začetak hrvatske srednjovjekovne arheologije. Nakon toga još su otkrivena dva ulomka s Branimirovim imenom, što se sačuvanim i objavljenim pismima pape Ivana VIII. čine najznačajniji izvor za hrvatsku povijest 9. stoljeća.

Godine 1885. gradi se željeznička pruga od Siverića do Knina, koja je trebala proći preko Kapitula. U to vrijeme dolazi za kninskog župnika fra Lujo Marun, strastveni istraživač hrvatske povijesti. Ocjenjujući značenje tog lokaliteta, a i onih oko njega, on osniva Odbor za istraživanje starina u kninskoj okolici. Iako u besparici, snalazi se na razne načine, a najviše ga podupire tadašnji ravnatelj splitskog Arheološkog muzeja don Frane Bulić. Budući da mu Namjesništvo u Zadru nije odobrilo prikupljanje milodara za arheološka istraživanja, Marun godine

1887. osniva Kninsko starinarsko društvo, uz značajnu podršku dr. Ante Trumbića. U početku Zagreb s nepovjerenjem gleda na Marunova otkrića, ali je poslije, uz priznanja Kukuljevića i Račkog, dobio i šira priznanja. Dana 10. veljače 1889. godine Marun počinje voditi dnevnik ili, kako ga je on nazvao, »Njeke moje bilješke odnosne starinarskomu poduzeću«. To je vrijedan doprinos proučavanju srednjovjekovne hrvatske povijesti i arheologije ne samo kninskog kraja nego i šire okolice. Nakon trideset i dvije godine, bilješke završava 25. siječnja 1928. kad mu je sedamdeset i jedna godina života.

Marun 1893. osniva Prvi muzej hrvatskih spomenika, a ime društva mijenja u Hrvatsko starinarsko društvo, te godine 1895. utemeljuje časopis *Starohrvatska prosvjeta*. Nakon što je otvoren kninski muzej, Marun se razilazi s don Franom Bulićem, jer Bulić smatra muzej u Kninu suvišnim budući da bi se svi spomenici trebali okupiti u splitskom Arheološkom muzeju. U tom muzeju moglo bi se ostvariti sustavnije istraživanje arheoloških nalaza i stručnija muzejska postava koji bi prikazala slijed života na ovom tlu od antike do srednjeg vijeka.

Stoga don Frane Bulić godine 1894. osniva u Splitu Hrvatsko društvo Bihač za istraživanje domaće povijesti na području od Trogira do Omiša. Posebnu pozornost don Frane posvećuje lokalitetu Bihač, u narodu poznatom pod nazivom Bijači iznad Kaštel Starog, gdje je otkrivena crkva sv. Marte, izgrađena uz dvore hrvatskih knezova. Crkva je zabilježena u Trpimirovoj povelji 852. godine, a 892. spominje se u presudi kneza Mutimira u sporu između te crkve i crkve sv. Jurja na Putalju iznad Kaštel Sućurca. Arheološka iskopavanja otkrila su ulomke raskošnog ciborija i druge dijelove crkvenog namještaja, te oko crkve groblje s brojnim priložima.

Splitski kroničar Toma Arhiđakon zabilježio je u svojoj Kronici da je u Solinu hrvatska kraljica Jelena podigla dvije crkve, sv. Marije i sv. Stjepana, kao zadužbine hrvatskih vladara, ali sve moguće nedaće što su stoljećima nalijegale na Solin izbrisale su tragove i tih crkava. Mali otok okružen rukavcima rijeke Jadra privukao je pozornost don Frane Bulića i on je godine 1898. počeo iskopavati. Već nakon prvih dana otkriven je kameni ulomak natpisa s imenom HELENA, što je potvrdilo vjerodostojnost Tomine Kronike. Strpljivim sakupljanjem ulomaka don Frane uspijeva pročitati latinski natpis koji spominje kraljicu Jelenu, ženu kralja Mihajla i majku kralja Stjepana umrlu 976. godine. Ta je ploča najznačajniji hrvatski epigrafički spomenik, jer otkriva da je Hrvatska bila kraljevina i samostalna država

prije tisućite godine. Taj nalaz je do danas ostao najveće otkriće hrvatske arheologije. Tadašnje su ga hrvatske novine s velikim oduševljenjem popratile, a više ga je znanstvenika arheologa, filologa i povjesnika tumačilo s raznih aspekata.

Arheološka otkrića srednjovjekovnih spomenika pratilo se u čitavoj Dalmaciji, pa su vjerojatno i ona utjecala jednim dijelom na buđenje narodne svijesti, što se očituje i kroz matične knjige rođenih potkraj 19. stoljeća, jer sve veći broj djece dobiva na krštenju imena Zvonimir, Držislav, Trpimir i slično, a hrvatski narodni vladari postaju tema više književnih djela tog vremena.

Time borba s autonomašima nije završena, jer oni u korijenu nastojahu ugušiti svaki njima nepoćudan pokret u narodu. Tek osamdesetih godina, pohrvaćenjem dalmatinskih općina, nastaje mirnije razdoblje za sustavnije istraživanje hrvatske povijesti i djelovanje hrvatskih književnika, te sveukupno prosvjetno i kulturno stvaralaštvo.

LITERATURA

N. Bezić-Božanić: Frane Bulić - konzervator. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, sv. 79, str. 57-70, Split 1986.

Bihač, Hrvatsko društvo za istraživanje domaće povjesti u Splitu. Prvo izvješće. Izvješće Prve glavne skupštine »Bihača« društva za istraživanje domaće povjesti, držane u Bihaču u Kaštelima pokraj crkve sv. Marte dne 14. svibnja 1894., Zadar 1984.

Branimirova Hrvatska u pismima pape Ivana VIII. Priredio Mate Zekan, prijevod s latinskog Mirjana Matijević Sokol. Književni krug Split, I. i II. izdanje 1989, 1990.

C. Fisković: Rušenje i raznošenje solinskih spomenika. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, sv. LIII, str. 197-206, Split 1950-1951.

H. Gjurašin: 100 godina Starohrvatske prosvjete. U Zborniku: Područje šibenske županije od pretpovijesti do srednjeg vijeka. Izdanje Hrvatskog arheološkog društva, sv. 19, str. 25-36, Zagreb 1998.

K. Jurišić: Fra Lujo Marun osnivač starohrvatske arheologije. (Biografija s bibliografijom) Split 1979.

P. Kačić Peko: Odgovor na njekoja pitanja Društva za jugoslavensku povjestnicu i starine iz kotara Makarskog. Arhiv za povjestnicu jugoslavensku V, str. 321-340, Zagreb 1859.

— Poviest okružja Makarskoga. Isto, VII, str. 92-128, Zagreb 1863.

L. Marun: Starinarski dnevnici. Prepisala i za tisak priredila Maja Petrinec. Muzej hrvatskih arheoloških spomenika. Katalozi i monografije sv. 4, Split 1998.